

Prof.dr. F.C.W.J. Theuws

De boer en de koning in vroegmiddeleeuws Noordwest-Europa

Universiteit
Leiden

Bij ons leer je de wereld kennen

De boer en de koning in vroegmiddeleeuws Noordwest-Europa.

Oratie uitgesproken door

Prof.dr. F.C.W.J. Theuws

bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de

Middeleeuwse Archeologie van Europa

aan de Universiteit Leiden

op vrijdag 24 oktober 2014.

**Universiteit
Leiden**

Hoe kwam Europa het debacle van het ineenstorten van het Romeinse rijk weer te boven? Dit is een van de meest intrigerende vragen uit de Europese geschiedenis. Er is een stevig debat gaande over hoe troosteloos de aanblik van de in steen uitgevoerde Romeinse bebouwde omgeving was en of we die aanblik wel troosteloos mogen noemen.¹ Er zijn belangrijke regionale verschillen in de mate waarin de Romeinse erfenis verdween, dan wel in gewijzigde vorm voort bestond. Voor Gallië ten noorden van de Seine valt niet te ontkennen dat het merendeel van de fraai aangeklede *villae* van de Romeinse aristocratie in puin lag en dat de meeste Romeinse steden aanzienlijk waren gekrompen.² Maar, zo vragen sommige onderzoekers zich af, mogen we de situatie in de vijfde en zesde eeuw wel beoordelen met het Romeinse rijk van de eerste en tweede eeuw als meetlat? Moeten we de *dark ages* niet op hun eigen merites beoordelen in plaats van ze te vergelijken met de eeuwen van licht ervoor en erna? Immers, de nieuwe situatie schiep ook mogelijkheden nu door het ontbreken van de Romeinse staatsinstellingen zich allerlei kansen voordeden. Vele aristocraten zochten de kerk op, en ontwikkelden zich als bisschoppen tot de nieuwe leiders van de samenleving, althans in het sterk geromaniseerde deel van Europa in het zuiden.³ In het noorden waren het eerder *warlords* die het beeld bepaalden. Ze verzamelden groepen getrouwen om zich heen en grepen de macht. Een voorbeeld is Childeric, de vader van Clovis in de tweede helft van de vijfde eeuw.⁴ Het betekende niet het einde van de *romanitas*. Het Romeinse rijk bleef voor zowel de nieuwe kerkvorsten als de *warlords* een referentiekader waarbinnen velen van hen zich zagen functioneren.⁵

Het historiografische beeld van de post-Romeinse ontwikkeling van Europa, die uitmondde in de apotheose die wij nu Karolingische renaissance noemen, wordt bepaald door het handelen van aristocraten die zo nadrukkelijk in de geschreven bronnen figureren. Is dat elite-gedomineerde geschiedbeeld

terecht? Danken wij het post-Romeinse herstel aan de initiatieven van koningen, aristocratie en hogere clerus? Het antwoord zal genuanceerd moeten zijn omdat verschillende actoren op verschillende terreinen verschillende rollen speelden. Ik wil vandaag proberen aan die nuancering een bijdrage te leveren door de inbreng van een tot op heden verwaarloosde groep naar voren te halen met betrekking tot een cruciaal maatschappelijk veld: de economie. Het zijn de boeren, die veel minder prominent of niet in het geschreven bronnenmateriaal figureren, maar die des te beter zichtbaar zijn in het archeologische materiaal. De nuancering van het bestaande historiografische beeld is dus tegelijkertijd ook een archeologische. Ik vermoed dat die nuancering ingrijpend is en dat de archeologie een cruciale en vernieuwende bijdrage kan leveren aan een al meer dan honderd jaar oud debat.

Aan de frontlinie van de moderne archeologie, gedomineerd door postmoderne denkwijzen en thema's als *personhood*, identiteit, materialiteit en *agency*, is het denken over de economie en vooral de daarbij horende machtsverhoudingen enigszins op de achtergrond geraakt.⁶ De grote uitdaging is het denken over macht en economie met de hedendaagse thema's te verbinden. Dat lijkt mij bij uitstek mogelijk ten aanzien van de vroege Middeleeuwen, een periode waarin, zo zal later blijken, de economie als een rituele economie gekwalificeerd kan worden. Een economie waarin een vraag wordt gegenereerd ten behoeve van rituelen die alles van doen hebben met *personhood* en identiteit. Zover ben ik evenwel nog niet. Allereerst moet de vraag worden gesteld hoe de economische basis tot stand kwam die de bouw van het *palatium* in Aken en vele andere gebouwen in de Karolingische tijd mogelijk maakte.⁷

De discussie over de aard van de economie van vroegmiddeleeuws Europa is niet nieuw. Archeologen kunnen bij hun studie terugvallen op een rijke historiografie die teruggaat tot Henri Pirenne en Alphons Dopsch.⁸ In recente studies van historici zoals Adriaan Verhulst, Chris Wickham, Michael McCormick en Jean Pierre Devroey is vanuit verschillende perspec-

tieven het probleem van de vroegmiddeleeuwse economische ontwikkeling opnieuw aangepakt.⁹ Als archeoloog meen ik een aantal gemeenschappelijke elementen in hun werk te zien.

In de eerste plaats is dat de overtuiging dat de economie sterk groeit in de Karolingische tijd, globaal de periode tussen 750 en 900. Het is niet altijd duidelijk wat daarmee wordt bedoeld en wat precies de argumenten zijn om deze groei te veronderstellen, immers cijfers zijn er vrijwel niet.

Eén argument is de opkomst van een nieuw type exploitatie van het land, het zogeheten tweeledige klassieke Karolingische domein. Dit type domein, zo blijkt uit recent onderzoek, hoeft niet zo algemeen te zijn ingevoerd als vroeger werd gedacht. Vooral kerkelijke instellingen met grootgrondbezit en de koninklijke domeinen waren waarschijnlijk volgens dit principe georganiseerd.¹⁰ Niettemin was het een belangrijke vernieuwing in de sociale organisatie van de productie omdat 35 tot 50 % van het cultuurareaal in de Karolingische tijd in handen van de kerk was.¹¹ Het is evenwel de vraag of een verandering in de sociale organisatie van de productie ook gelijkgesteld mag worden met economische groei.

Een tweede gemeenschappelijk element in de recente studies is de veronderstelling dat de economische groei en het ontstaan van een grootschalige economie een gevolg waren van de vraag gecreëerd door de elite: het koninklijke hof, de aristocratie en de kerk. Chris Wickham formuleerde het kort en krachtig in zijn lijvige boek *Framing the Early Middle Ages*:

‘elite consumption structured these large-scale systems (...). Peasantries and the poor were not yet a sufficiently consistent, prosperous market for these economies of scale to exist just for them, particularly given the absence of sophisticated and responsive structures for the movement of goods.’¹²

Iedere archeoloog van de Middeleeuwen die zijn eigen bronnenmateriaal overziet, voelt zich uitgedaagd door zo’n uitspraak. Ik zal later uitleggen waarom.

Een derde element is het bagatelliseren van de betekenis van de lange-afstandshandel voor de vroegmiddeleeuwse economie door sommige auteurs.¹³ Deze zou uitsluitend kleinschalig zijn en betrekking hebben op een kleine hoeveelheid prestigieuze goederen voor de elite in plaats van bulkgoederen voor iedereen.

In de historiografie heerst dus het beeld van een *top down* georganiseerde economie die snel groeit in de Karolingische tijd: de elite creëert een vraag en organiseert de productie. Dit beeld is natuurlijk mede bepaald door de aard van de geschreven bronnen, de groepen die deze bronnen produceerden en de mate waarin ze uit de verschillende perioden voorhanden zijn. Het is mijn indruk dat door de relatieve schaarste aan geschreven bronnen uit de periode voor 750 en de veelheid aan bronnen uit de negende eeuw, waarbij bovendien de Karolingische geschiedschrijving een eigen beeld tracht te schetsen van de voorafgaande periode het beeld vooral bepaald wordt door het negende-eeuwse bronnenmateriaal.¹⁴ Het is in het kader van toekomstig onderzoek van groot belang in te zien dat de economie van de periode tot 750, de Merovingische tijd en die van de periode tussen 750 en 900, de Karolingische tijd, nogal van karakter verschillen. Ik zal vandaag betogen dat een goed inzicht in de structuur van de Merovingische economie bepalend kan zijn voor de visie die men heeft op die in de Karolingische tijd. Paradoxaal genoeg zal ik dus vooral over de economie van de Merovingische tijd spreken om die van de Karolingische tijd beter te kunnen begrijpen. Ik bekijk daarbij vooral het oude Gallië ten noorden van de Seine.¹⁵

De vroegmiddeleeuwse plattelandsbewoners vormden een zeer gevarieerde groep als het ging om hun juridische, sociale en economische status.¹⁶ Het is helaas voor archeologen zeer moeilijk de juridische en sociale status te achterhalen van de bewoners van de vele nederzettingen waarvan zij de resten opgraven. Veel beter kunnen wij aspecten van hun economisch bestaan voor het voetlicht brengen. Ik vraag mij evenwel af hoe belangrijk hun juridische status was in relatie tot hun

economische activiteiten. Wickham suggereerde dat de juridische en economische status los van elkaar kunnen worden gezien en dat hun economische autonomie belangrijker was dan hun juridische status. Merkwaardig is dat hij in zijn werk *'Framing the Early Middle Ages'* aan de ene kant de boeren en zelfs diegenen die in een afhankelijkheidsrelatie tot een ander stonden (*tenants*) een economische autonomie toedacht, maar aan de andere kant hen op basis daarvan geen rol toedicht in de economische groei.¹⁷

Op dat historiografische beeld van een elite-gedomineerde economie kwam archeologische kritiek. Met name van Chris Loveluck en Dries Tys.¹⁸ Zij lieten op basis van de materiële cultuur die is aangetroffen in nederzettingen uit de Merovingische en Karolingische tijd in het zuidelijke kustgebied van de Noordzee zien hoe rurale kustgemeenschappen ingebed waren in lange-afstandsnetwerken. Zij stelden dat de bewoners van die nederzettingen onafhankelijk van aristocraten exotische goederen verwierven. Met andere woorden, zij lieten de economische autonomie van plattelandsgemeenschappen zien op basis van wat zij een *maritime material culture profile* noemden. Zij stelden evenwel dat dit kenmerkend was voor kustgemeenschappen in tegenstelling tot rurale gemeenschappen in het binnenland die een armelijker indruk maken op basis van wat je een *inland material culture profile* zou kunnen noemen. Bovendien waren die binnenlandse gemeenschappen veel sterker aan aristocratische machtsuitoefening onderhevig hetgeen hen in hun economische *agency* zou beperken. Maar zoals geschreven bronnen hun beperkingen kennen, zo kennen archeologische bronnen ook hun beperkingen. Het beeld van Loveluck en Tys is gebaseerd op de materiële cultuur van opgegraven nederzettingen. Wanneer wij *material culture profiles* van kustgemeenschappen en binnenlandgemeenschappen opstellen op basis van de vondsten uit Merovingische grafvelden ontstaat een compleet ander beeld.

Het is niet gebruikelijk beeldmateriaal te tonen tijdens oraties, ik ga dat ook niet doen, maar ik zou u nu een keur aan fraaie

en exotische objecten kunnen tonen, aangetroffen in de graven van mensen die bewoners van eenvoudige, agrarische nederzettingen zijn. Zulke graven worden in grote aantallen over geheel Noord-Frankrijk, de Benelux en Duitsland aangetroffen. De plattelandsbewoners deponeerden massaal vondsten in de graven van de overledenen. Vondsten waarvan we zeker weten dat het merendeel niet door hen zelf werd geproduceerd. Dat is bekend van het rode granaat dat in talloze sieraden is verwerkt. Het is in de zesde eeuw hoofdzakelijk afkomstig uit India en Ceylon.¹⁹ Kaurischelpen komen ook van ver, ze zijn afkomstig uit de Rode Zee en Indische Oceaan.²⁰ Barnsteen wordt in aanzienlijke hoeveelheden uit het Scandinavische noorden aangevoerd. En wat te denken van de miljoenen kralen waarmee vrouwen in de dood werden gesierd? Zij kwamen waarschijnlijk net zoals het vele aardewerk en de glazen bekers van minder ver. Het was niet iets uitzonderlijks om in de zevende eeuw een gordel te dragen ingelegd met zilver in motieven die gebruikelijk waren in heel Noordwest-Europa. Om tenslotte maar niet te spreken over de enorme hoeveelheid ijzer die geproduceerd moest worden om aan de vraag naar zwaarden, sachsen, schilden, messen en andere ijzere voorwerpen te voldoen die plattelandsbewoners in grote hoeveelheden in de graven deponeerden.²¹ Daarbij moet bedacht worden dat de hoeveelheid objecten uit graven die wij nu kennen slechts een fractie moet zijn van wat eens gecirculeerd heeft.

De zojuist genoemde lijst van objecten is gevarieerd. Sommige objecten komen van ver en ontlene voor een deel daaraan hun waarde en betekenis, andere objecten zijn in de eigen regio geproduceerd en hebben, omdat zij een andere oorsprong en biografie hebben, waarschijnlijk anders in het grafritueel gefunctioneerd.²² Weer andere objecten hebben in de vroegmiddeleeuwse voorstellingswereld een mythologische oorsprong en zullen in betekenis verschillen van meer aardse objecten.²³ Het valt te vermoeden dat er een complexe relatie is tussen de uitwisseling van objecten en de verschillende vormen die uitwisseling aanneemt, de waarde en de betekenis van objecten en de rituele behoeften van verschillende groepen mensen.

Ik kom op dit probleem nog terug maar op dit moment wil ik mij concentreren op één aspect en dat is de behoefte aan objecten die tijdens het begrafenisritueel in het graf worden gedeponeerd. Die behoefte kwalificeer ik vooralsnog als 'vraag' omdat ik er van uitga dat die behoefte als praktijk door de participanten van het grafritueel zelf wordt gecreëerd. Een nog nauwelijks goed beantwoorde vraag is overigens waarom in de loop van de tweede helft van de vijfde eeuw het grafritueel zich in bepaalde delen van het voormalige Romeinse rijk ontwikkelt tot een fenomeen dat zich archeologisch zo goed laat herkennen en onderzoeken.²⁴

De enorme hoeveelheid objecten die wij in graven aantreffen laten toe enkele conclusies te trekken.

Ten eerste: in de Merovingische tijd hebben plattelandsbewoners in Noord-Gallië de beschikking over een rijke en gevarieerde materiële cultuur voor een deel afkomstig uit ver weg gelegen streken.

Ten tweede: de enorme hoeveelheid objecten laat zien dat de vraag die plattelandsbewoners genereerden aanzienlijk was. Ten derde: gezien de grote hoeveelheid en ruime verspreiding in de samenleving is het onwaarschijnlijk dat de elite de toegang tot deze objecten volledig kon controleren.

De vraag is natuurlijk op welke wijze de plattelandsbewoners deze goederen verwierven. Een antwoord op deze vraag is langs empirische weg alléén niet te geven. Onderzoek naar de verspreiding in Europa van identieke objecten, van exotische materialen en nieuw natuurwetenschappelijk onderzoek naar de samenstelling van materialen en gebruikssporen bieden interessante mogelijkheden de uitwisseling van objecten beter te bestuderen. De vraag op welke wijze plattelandsbewoners de goederen verwierven die wij in hun graven aantreffen moet echter ook beantwoord worden aan de hand van debatten over uitwisseling die in andere disciplines worden gevoerd. Verschillende theoretische modellen, dikwijls ontleend aan de antropologie, zijn ontwikkeld. Een daarvan is de prestigegederencirculatie waarin de elite de uitwisseling van goederen

van belang voor de reproductie van de sociale orde controleerde. Dit model paste in een substantivistisch perspectief op de vroegmiddeleeuwse economie, waarin geen plaats meer was voor klassiek economisch denken waarin vraag en aanbod, prijsvorming en de gedachte dat een onbeperkte individuele behoeftebevrediging de vraag naar goederen domineerde centrale uitgangspunten zijn.²⁵ De uitwisseling werd geacht bepaald te zijn door de sociale kaders waarin die plaatsvond, niet het economische belang, maar de sociale relevantie van de transactie stond voorop. Er ontstonden ook geheel nieuwe gedachten over hoe de waarde van objecten tot stand kwam.²⁶ Ik heb mij zelf in eerder onderzoek sterk gemaakt voor de gedachte dat transacties mede bepaald worden door waarden die niet aan het economisch domein zijn ontleend, maar aan andere velden, zoals in de Vroege Middeleeuwen de religie. Religie en uitwisseling waren in mijn optiek nauw met elkaar verbonden.²⁷ Dat betekent dat aan uitwisseling geen universele waarden ten grondslag liggen maar cultuurspecifieke hetgeen de uitwisseling tussen groepen en tussen personen met verschillende waardesystemen een ingewikkelde aangelegenheid maakt. Het volledig naar de achtergrond schuiven van het belang van markttransacties met een minder sociaal relevante context was wellicht een stap te ver. Recent is door de Noorse onderzoeker Dagfinn Skre betoogd dat marktuitwisseling of beter de uitwisseling van waren niet uit onze gedachtevorming over de economie van vroegmiddeleeuwse samenlevingen mag worden verbannen maar daarin een plaats moet krijgen, waarbij vooral nagedacht moet worden over hoe verschillende uitwisselingsferen met elkaar gearticuleerd zijn.²⁸ In de antropologie werden echter al eerder vraagtekens geplaatst bij het gebruik van de uitwisseling van geschenken enerzijds of van waren anderzijds om economieën of samenlevingen van elkaar te onderscheiden.²⁹ Skre noemt dat *post-substantivist* denken over economie, een route die we in de archeologie al hadden moeten bewandelen op basis van het werk van Bloch en Parry over de articulatie van uitwisselingsferen.³⁰ Ik zou de economieën waarin geschenkenuitwisseling, redistributie en markttransacties met elkaar articuleren op basis van etnograf-

isch onderzoek in het Amazonegebied ‘*eclectische economieën*’ willen noemen.³¹ Daarin zijn actoren voortdurend in verschillende typen transacties en economische activiteiten verwickeld hetgeen mogelijk is door de aanwezigheid van verschillende ‘regimes of value’.³²

De plattelandsbewoners in Merovingisch Noordwest-Europa hadden, op welke wijze dan ook, toegang tot netwerken waarin de goederen circuleerden die wij in hun graven aantreffen. Van groot belang is het deze netwerken te begrijpen niet alleen om de Merovingische economie te kunnen karakteriseren maar ook om de essentie van de rituele praktijken te kunnen duiden. Het is niet uitgesloten dat al in de Merovingische tijd vormen van marktuitwisseling bestonden waarin plattelandsbewoners participeerden, hetgeen overigens niet wil zeggen dat marktuitwisseling functioneerde zoals in onze tijd. Ik propageer geen terugkeer naar het universalistische klassieke economische denken.

De zojuist geformuleerde gedachte is gebaseerd op de vaststelling dat boerengemeenschappen in de Merovingische tijd een substantiële ‘vraag’ naar goederen genereerden. Die vraag vloeide niet voort uit individuele behoeftebevrediging, zoals de klassieke economie ons leert, maar uit de complexe uitwisseling rond levenscyclusrituelen. Van één daarvan kennen we als archeoloog de materiële component redelijk goed: de rituelen rond de begrafenis van een dode waarbij (soms) vele objecten in het graf werden geplaatst. Andere levenscyclusrituelen gingen ook met een uitwisseling van materiële cultuur gepaard. Mijn collega Mirjam Kars liet in haar onderzoek zien hoe complex de uitwisseling rond het huwelijk is.³³ Behalve de uitwisseling van grond, een basiselement in het vestigen van duurzame relaties, moet de uitwisseling van objecten een belangrijke rol hebben gespeeld.³⁴ Tenslotte kunnen de rituelen rond volwassen worden (de *barbotaria*) en de opname in de groep van krijgers voor mannen worden genoemd.³⁵ Rituelen vergden een dermate grote investering dat een niet onbelangrijk deel van de economie van boerengemeenschappen er mede door bepaald moet zijn geweest. We zouden met Richard

Hodges kunnen spreken van een *ritual economy*.³⁶ Dat is een economie die gedomineerd wordt en kan groeien op basis van de vraag gegenereerd door rituele behoeften. De gedachte van een *ritual economy* is specifiek geformuleerd in relatie tot de Karolingische economie waarin ongelofelijke investeringen worden gedaan in het religieuze domein, maar is evenzeer van toepassing op de Merovingische wereld van Noord-Gallië met haar investeringen in levenscyclusrituelen.³⁷

Een belangrijke vraag is in welke mate de verwerving van goederen die in die levenscyclusrituelen werden gebruikt een element was van de (*economic*) *agency* van boeren en in welke mate deze werd bepaald door de elite zoals verondersteld in de vooral op de analyse van teksten gebaseerde modellen van Steuer, Härke en Bazelmans.³⁸ Met name het model van Bazelmans laat zien hoe de uitwisseling van objecten nauw verbonden is met identiteiten en levenscyclusrituelen.³⁹ De vraag is in hoeverre deze modellen, die met name gebaseerd zijn op elementen uit de voorstellingswereld, de omvangrijke praktijk van uitwisseling van objecten, zelfs van wapens, in de onderste sociale lagen van bevolking kan verduidelijken. Bovendien bieden die modellen weinig ruimte aan plattelandsbewoners om onafhankelijk van de elite goederen te verwerven. Hiervoor stelde ik al dat elitaire controle van de gehele uitwisseling onwaarschijnlijk is. De enorme kwantiteit aan objecten in de graven doet veronderstellen dat er andere netwerken van uitwisseling zijn om aan de vraag naar materiële cultuur van de plattelandsbewoners te voldoen. Verschillende vormen van uitwisseling worden actief gemaakt om aan die vraag te voldoen, bovendien articuleren zij op een wijze waarbij verschillende ‘regimes of value’ met elkaar in verband worden gebracht.

De gedachte dat er in de Merovingische tijd ook een vorm van marktuitwisseling plaatsvond en dat boeren toegang tot die markt hadden, is gebaseerd op de vaststelling dat Noord-Gallië een gebied is met een infrastructuur waar de relevante goederenstromen, met name die langs de grote rivieren, nooit ver buiten bereik waren. Ik zou u nu een kaart van Noord-Frankrijk, de Benelux en West-Duitsland kunnen laten zien waarop

aan iedere zijde van de grote rivieren een zone van 50 km is afgebeeld. In deze zones wonen mensen op een of twee dagreizen verwijderd van een grote rivier. Het blijkt dat niemand verder dan 50 kilometer van een grote rivier woont. In fysieke zin biedt Noord-Gallië dus een goede infrastructuur voor de ontwikkeling van een economie gebaseerd op een vraag gegeneerd door brede groepen van de bevolking.

Die infrastructurele mogelijkheden zijn nog geen garantie dat boeren op een onafhankelijke wijze toegang hebben tot de uitwisselingsnetwerken waarin de in graven aangetroffen goederen circuleerden. Noord-Gallië in de Merovingische tijd en met name de noordelijke delen daarvan, waar later het kerngebied van de Karolingische vorsten ligt, de Benelux en het aangrenzende Duitsland kenmerkt zich door een nog niet sterk uitgekristalliseerde verticale sociale structuur. In Noord-Gallië lijkt de greep van de elite op het geheel van de bevolking relatief zwak ontwikkeld gedurende een groot deel van de Merovingische tijd.⁴⁰ We horen namelijk pas in de eerste helft van de zevende eeuw van aristocratische groepen met grootgrondbezit die iets voorstellen zoals de Pippiniden of de familie van Adalgisl Grimo of die van Chrodoara in de Maasvallei.⁴¹ We mogen verwachten dat zij in de decennia rond 600 tot ontwikkeling komen. In andere delen van Noord-Gallië is dat nog later. Elite-woonplaatsen kennen we vrijwel niet. Kloosters met grootgrondbezit vinden we ten noorden van de Seine op enkele uitzonderingen na pas vanaf het midden van de zevende eeuw hoewel de omvang van hun grondbezit in geen verhouding staat tot de enorme bezitscomplexen van Karolingische kloosters.⁴² Het kan worden geconcludeerd dat in noord-Gallië elitegroepen en instellingen die tot op lokaal niveau macht uitoefenen over plattelandsbewoners nog niet sterk zijn ontwikkeld. Daar staat tegenover dat met het ineensstorten van het Romeinse rijk ook het stelsel van belastingheffing in Noord-Gallië lijkt te zijn verdampt.⁴³ Samenvattend kan men zeggen dat de relatief goede infrastructuur, de nog niet sterk ontwikkelde aristocratie en het ontbreken van structurele belastingheffing niet-aristocratische groepen de gelegenheid bood hun agrarische productie om te zetten in een vraag naar

goederen van belang in hun rituele repertoires.⁴⁴ Het is mijn stelling dat een afkomen van een surplus geproduceerd door boeren in de Merovingische tijd nog maar beperkt plaats vond. Deze situatie biedt niet alleen perspectieven voor plattelandsbewoners, wier bestaansaccent lag op de agrarische productie, maar ook voor hen die goederen willen verhandelen. Ik vermijd bewust de term 'handelaren' omdat ik vermoed dat in de Merovingische tijd verschillende sociale posities nog niet goed uitgekristalliseerd waren. De vele wapens in de graven van plattelandsbewoners laten zien dat de sociale categorieën 'boer' en 'krijger' nog sterk overlapt. Hetzelfde valt te vermoeden voor de categorieën 'boer' en 'handelaar'.

Ik kom tot de conclusie dat in het noordelijke deel van het oude Romeinse Gallië de ontwikkeling van de post-Romeinse economie eerder van onderen is opgebouwd door plattelandsbewoners die een kwantitatief omvangrijke vraag naar goederen genereerden dan top down door de elite. Het is wél van belang in toekomstig onderzoek na te gaan of in sommige levenscyclusrituelen, zoals bijvoorbeeld het ontvangen van wapens, de elite een rol speelde voor het gros van de personen in lokale gemeenschappen die over zulke wapens beschikte.⁴⁵ Het bovengeschetste model over de Merovingische economie maakt dat bestaande historiografische modellen aanmerkelijk moeten worden bijgesteld. Bovendien heeft het model belangrijke gevolgen voor de karakterisering van de economie in de Karolingische tijd.

Op die Karolingische tijd wil ik nu kort ingaan. Ik laat hier een belangrijke overgangperiode, de eerste helft van de achtste eeuw onbesproken, een periode waarin een specifiek soort munten circuleerde de zogenaamde sceatta's.⁴⁶ Ik zie in hun circulatie de apotheose van de van onderen opgebouwde Merovingische economie. Ik kan dat helaas nu niet verder toelichten.

De periode na 750 tot circa 900 kenmerkt zich door een aantal ontwikkelingen die de economie drastisch doet veranderen.

Het snelle verdwijnen van de sceatta's rond 750 geeft aan dat die veranderingen in een relatief hoog tempo plaatsvonden. Als mijn model van de noordgallische Merovingische economie correct is en de rituele repertoires van lokale gemeenschappen een belangrijke rol speelden in de economie is het in de eerste plaats van belang na te gaan wat er op dat gebied verandert. Levenscyclusrituelen zullen niet verdwijnen, maar de rituele praktijken lijken ingrijpend te veranderen, mede onder invloed van een proces dat men als clericalisatie kan benoemen. Dit is het proces waarbij de christelijke clerus in toenemende mate greep krijgt op levenscyclusrituelen en met name die rondom de dood.⁴⁷ In de Merovingische tijd waren deze rituelen nog familieaangelegenheden. In toenemende mate worden dit echter rituelen van de kerk. Dit is niet alleen een belangrijk element in de religieuze transformatie die de samenleving ondergaat, maar in het licht van het zojuist geschetste model ook economisch van groot belang. Het valt te vermoeden dat een niet onbelangrijk deel van de energie besteed in levenscyclusrituelen door families en lokale gemeenschappen nu in de richting van de kerk wordt gekanaliseerd. Dat gebeurde al eerder door elitaire groepen, maar nu ook plattelandsgemeenschappen daartoe overgaan moet het kwantitatieve aspect hiervan in de analyse worden betrokken. Religieuze transformatie en economische verandering zijn op deze wijze nauw met elkaar verbonden. Uit het onderzoek van Matthew Innes in het Midde-nrijngebied blijkt dat juist in de tweede helft van de achtste eeuw een golf van schenkingen van grond, maar ook roerende goederen, aan kloosters als Lorsch en Fulda, plaatsvond, die daarmee grote grondbezitters worden.⁴⁸

Tegelijkertijd vindt er een belangrijke verandering in de sociale organisatie van de productie plaats. Immers dit grootgrond-bezit wordt gereorganiseerd in domeinen nieuwe stijl: het klassieke Karolingische tweeledige domein waarin de productie wordt verzorgd door afhankelijke lieden.⁴⁹ In de bestaande historiografische modellen wordt deze reorganisatie verklaard vanuit de logica van een door de koning, aristocratie en kerkelijke instellingen gewenste intensivering van de productie,

door een interne vraag naar consumptiegoederen door de elite en de benodigdheden voor de *res publica* of een externe vraag zoals die naar wijn.⁵⁰ Het is evenwel de vraag of er geen alternatieve verklaring voor het optreden van het klassieke Karolingische domein mogelijk is. Immers, zoals hiervoor is uiteengezet is de rurale economie aan de vooravond van de Karolingische tijd al in staat aan een brede vraag van de bevolking te voldoen. Daar waar historici vooral een intensivering van de agrarische productie en een groei van de Karolingische economie zien, wil ik vooral het accent leggen op de ontwikkeling van een geïntegreerde politiek-economisch-religieuze infrastructuur die gericht is op het onttrekken van een surplus aan een bestaande, goed draaiende economie. De vraag is natuurlijk in welke mate dit programmatisch was gepland of dat dit door een aaneenschakeling van praktijken tot stand kwam. Er zijn verschillende ontwikkelingen die men bij de beantwoording van deze vraag kan betrekken. Numismaten als Simon Coupland hebben met enige verwondering beschreven hoe goed vorsten als Karel de Grote en Lodewijk de Vrome in staat waren munthervormingen door te voeren. Dat kan een argument voor een programmatische aanpak zijn. Hij ziet daarin een aanwijzing dat de vorsten een centrale greep op de economie hebben. Ik wil iets minder ver gaan. Het laat in de eerste plaats zien dat zij een goede greep hebben op de muntproductie. Waarom zij die greep daarop willen hebben, is vervolgens onderwerp van debat. Mijn suggestie is dat munten niet alleen een belangrijke rol spelen in de uitwisseling van waren, maar ook in de organisatie van de extractie van surplus aan zowel de van onderen opgebouwde agrarische productie als aan de van onderen opgebouwde uitwisseling van waren. Men kan de gecentraliseerde muntproductie zien als een element naast andere in de opbouw van een op extractie van surplus gebaseerde infrastructuur. In dit model wordt de bouw van de prachtige palts te Aken en de Karolingische Renaissance niet zozeer gefinancierd op basis van economische groei en intensivering van de productie als wel op basis van een afkomen van de in de Merovingische tijd door plattelanders opgebouwde welvaart.⁵¹

In een hoog tempo ontwikkelt de economie zich van een open economie met mogelijkheden voor brede lagen van de bevolking om surplusproductie om te zetten in een vraag die op hun rituele behoeften is afgestemd naar een extractie-economie waarin een fors deel van de breed gespreide welvaart wordt afgeroomd ten behoeve van een kerkelijke en wereldlijke aristocratie die dit bijvoorbeeld investeert in monumentale architectuur.⁵²

De grote vraag is of de Karolingers op deze wijze een duurzaam functionerende economie hebben gecreëerd. Om daar een antwoord op te geven zullen archeologen hun eigen bijdrage moeten leveren aan het al decennia oude debat over de aard van de Karolingische economie in de negende eeuw. Optimisten zien economische groei, pessimisten stagnatie en verval. Beide kampen gebruiken dezelfde bronnen als argument. Zijn bijvoorbeeld de *polyptica*, registers waarin niet zelden op acribische wijze de verplichtingen van afhankelijken worden genoteerd, een teken van rationalisering van de bedrijfsvoering van grote complexen grondbezit of een antwoord van grootgrondbezitters op een haperende extractie van surplus in de hoop dat de schriftelijke fixatie van verplichtingen ook een continuïteit van de afdrachten met zich mee bracht? Mij lijkt dat de archeologie van de rurale wereld belangrijke nieuwe impulsen aan het debat over de Karolingische economie kan geven. Ik hoop dat u begrepen hebt dat de titel van mijn verhaal niet toevallig is. Henri Pirenne had zijn eigen opvattingen over de Karolingische economie. Hij vermoedde dat door de Arabische verovering van het Mediterrane gebied de handelslijnen tussen het noorden en de Middellandse zee werden afgesloten. Het noorden kwam op zichzelf te staan, verviel in autarkie en moest nieuwe structuren ontwikkelen. Hij vatte zijn opvatting samen in één zin: zonder Mohammed was Karel de Grote ondenkbaar.⁵³ Zijn visie is nog altijd onderwerp van debat. Ik wil een element aan dat debat toevoegen met de woorden: zonder Merovingische boeren was Karel de Grote ondenkbaar. Ik acht het van belang dat, in dit jaar waarin we in heel Europa met tentoonstellingen en congressen herdenken dat Karel de Grote 1200 jaar geleden is overleden en die nu als een van de vaders

van Europa wordt neergezet, deze vorst in een juist perspectief wordt gezien.⁵⁴

Aan het einde van mijn betoog gekomen wil ik een aantal mensen bedanken.

Allereerst natuurlijk het College van Bestuur van deze Universiteit. Mijn komst naar Leiden volgde een wat ongebruikelijk pad en ik ben het College zeer dankbaar voor het vertrouwen dat zij in mij hadden. Ik wil ook het bestuur van de Faculteit Archeologie bedanken die het ongebruikelijke pad uitstippelde. Ik wil hier prof. Willem Willems noemen maar ook de beide anderen die zowel in het vorige als in het huidige faculteitsbestuur zitting hebben: prof. Corinne Hofman en Kees Pafort, directeur.

Ik dank mijn collega-hoogleraren binnen de Faculteit Archeologie, voor de hartelijke ontvangst in jullie groep na de parachutelanding in jullie midden. Ik wil ook mijn waardering en dank uitspreken naar de leden van de leerstoelgroep provinciaal-Romeinse en Middeleeuwse archeologie en de wijze waarop zij een hartelijke en collegiale sfeer weten te scheppen. Buiten de Faculteit Archeologie ontdekte ik intussen vele collega's met interessant onderzoek, met name hen die we proberen te verenigen in een Leiden Centre for late Antique and Early Medieval Studies om het onderzoek en onderwijs van deze voor Europa cruciale periode beter voor het voetlicht te kunnen brengen.

In mijn academische loopbaan waren velen van belang. Te veel om te noemen maar dat heb ik gelukkig al bij een vorige gelegenheid gedaan. Toch veroorloof ik me de eerste en de laatste te noemen in de formatieve periode. Als kersverse student in Nijmegen was prof. Piet Leupen verantwoordelijk voor mijn groeiende belangstelling voor de Middeleeuwen, hoewel ik daar aangekomen er van overtuigd was dat ik provinciaal-Romeins archeoloog wilde worden. Aan het einde stond Carlos van Regteren Altena, mijn promotor, helaas kort geleden overleden, die de mogelijkheden creëerde om dwarse dingen te doen. Tussen hen in en daarna waren velen van belang waaronder een groep lieden uit een kleine streek in het zuiden des lands. Nu ontleen

ik veel inspiratie aan een groep researchmaster studenten en promovendi die met mij en prof. Mayke de Jong uit Utrecht de vandaag geschetste problematiek te lijf gaan.

Van groot belang is mijn familie geweest, met name mijn ouders, die er voor kozen hun kinderen anders dan de meeste kinderen in mijn dorp op te voeden en er voor te zorgen dat ze een goede opleiding kregen. Ik profiteer daar nu nog van en ben blij dat mijn moeder vandaag er bij kan zijn. Als laatste wil ik Gracia en Finn bedanken voor hun steun en vooral voor een ongelooflijk fijne atmosfeer thuis. Er gaat niets boven familie.

Ik heb gezegd.

Literatuur

- Acemoglu, D./J.A. Robinson, 2013: *Why nations fail. The origins of power, prosperity, and poverty*, London (Profile books paperback).
- Banghard, K., 2000: Kaurisnecke, in *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 16, 345.
- Banghard, K., 2002: Zeugnisse des Fernhandels - Die Cypraea aus Grab 334, in A. Burzler/M. Höneisen/J. Leicht/B. Ruckstuhl (eds), 2002: *Das frühmittelalterliche Schleithelm - Siedlung, Gräberfeld und Kirche*, Schaffhausen (Schaffhauser Archäologie 5).
- Bazelmans, J., 1999: *By weapons made worthy: lords, retainers and their relationship in Beowulf*, Amsterdam.
- Bloch, M./J. Parry, 1989: Introduction: money and the morality of exchange, in J. Parry/M. Bloch (eds), 1989: *Money and the morality of exchange*, Cambridge etc., 1-32.
- Brulet, R., 1990: *La Gaule septentrionale au Bas-Empire. Occupation du sol et defense du territoire dans l'arrière-pays du Limes aux IVe et Ve siècles*, Trier.
- Charles-Edwards, T.M., 1979: The distinction between land and movable wealth in Anglo-Saxon England, in P.H. Sawyer (ed.), 1979: *English medieval settlement*, London, 97-104.
- Cleary, D., 1993: After the frontier: problems with political economy in the modern Brazilian Amazon, *Journal of Latin American Studies* 25, 331-349.
- Costambeys, M./M. Innes/S. Maclean, 2011: *The Carolingian World*, Cambridge.
- De Beer, J.H./M.J. McDermott (eds), 1996²: *The Economic Value of Non-Timber Forest Products in Southeast Asia*, Amsterdam.
- De Coppet, D., 1985: ...Land owns people, in R.H. Barnes/D. de Coppet/R.J. Parkin (eds), 1985: *Contexts and Levels. Anthropological essays on Hierarchy*, Oxford, 78-90.
- De Jong, M., 1995: Carolingian Monasticism: the power of prayer, in R. McKitterick, (ed.), 1995: *The new Cambridge medieval history. Volume II c. 700-900*, Cambridge, 622-653.
- Devroey, J.-P., 1976: *Mansi absi: indices de crise ou de croissance de l'économie rurale du haut moyen age?*, *Le Moyen Âge* 82, 421-451 (reprinted in J.-P. Devroey, 1993: *Études sur le grand domain carolingien*, Aldershot, IX).
- Devroey, J.-P., 1985: Polyptyques et fiscalité à l'époque carolingienne: une nouvelle approche?, *Revue belge de philologie et d'histoire* 113, 783-794.
- Devroey, J.-P., 2003: *Économie rurale et société dans l'Europe franque (VIe-IXe siècles). Tome 1. Fondements matériels, échanges et lien social*, Paris.
- Devroey, J.-P., 2006: *Puissants et misérables. Système social et monde paysan dans l'Europe des Francs (VIe-IXe siècles)*, Bruxelles.
- Dierkens, A., 1985: *Abbayes et Chapitres entre Sambre et Meuse (VIIe-XIe siècles). Contribution à l'histoire religieuse des campagnes du Haut Moyen Age*, Sigmaringen (Beihefte der Francia 14).
- Dopsch, A., 1921/1922²: *Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit vornehmlich in Deutschland*, Weimar.
- Effros, B., 2002: *Caring for Body and Soul. Burial and the After-life in the Merovingian World*, Pennsylvania State University Press.
- Frankenstein, S./M.J. Rowlands, 1978: The internal structure and regional context of early Iron Age society in south-western Germany, *Bulletin of the Institute of Archaeology* 15, 73-112.
- Gilg, H.A./N. Gast/Th. Calligaro, 2010: Vom Karfunkelstein, in A. Rettner/T. Nerini (eds), 2010: *Karfunkelstein und Seide. Neue Schätze aus Bayerns Frühzeit*, Regensburg, 87-100.
- Godelier, M., 1999: *The enigma of the gift*, Cambridge, trans. of 1996: *L'énigme du don*, Paris.
- Grierson, P./M. Blackburn, 1986: *Medieval European Coinage I, The Early Middle Ages (5th-10th centuries)*, Cambridge.
- Halsall G., 2007: *Barbarian migrations and the Roman West*, 376-568, Cambridge.
- Härke, H., 2000: The circulation of weapons in Anglo-saxon society, in F. Theuvs/J. Nelson (eds), 2000: *Rituals of Power. From Late antiquity to the Early Middle Ages*, Leiden/Boston/Köln, 377-399.

- Helms, M., 1988: *Ulysses' Sail. An ethnographic odyssey of power, knowledge and geographical distance*, Princeton.
- Helvetius, A.-M., 1994: *Abbayes, évêques et laïques. Une politique du pouvoir en Hainaut au moyen âge (VIIe-XIe siècle)*, Bruxelles.
- Herlihy, D., 1961: Church property on the European continent 701-1200, *Speculum* 36, 81-105.
- Hodder, I., (ed.), 2012: *Archaeological Theory today. Second edition*, Cambridge.
- Hodges, R., 1982: *Dark Age economics. The origins of towns and trade A.D. 600-1000*, London.
- Hodges, R., 2012: *Dark Age economics. A new Audit*, London.
- Innes, M., 2000: *State and society in the early middle ages. The Middle Rhine valley 400-1000*, Cambridge.
- Loveluck, Chr./D.Tys, 2006: Coastal societies, exchange and Identity along the Channel and southern North Sea shores of Europe, AD 600-1000, *Journal of Maritime Archaeology* 1, 140-169.
- McCormick, M., 2001: *Origins of the European Economy. Communications and Commerce, A.D. 300-900*, Cambridge.
- McKitterick, R. (ed.), 1995: Introduction: sources and interpretation, in R. McKitterick (ed.), 1995: *The new Cambridge medieval history. Volume II c. 700-900*, Cambridge, 3-17.
- McKitterick, R., 1989: *The Carolingians and the written word*, Cambridge etc.
- Metcalfe, D.M./W. Op den Velde, 2009 [2010]/2010 [2011]: The monetary Economy of the Netherlands, c. 690-c.760 and the Trade with England: A study of the 'Porcupine' sceattas of Series E, *Jaarboek voor Munt en Penningkunde* 96 and 97.
- Naylor, J., 2012: Coinage, Trade and Origins of the English Emporia, ca. AD 650-750, in S. Gelichi/R. Hodges (eds), 2012: *From one sea to another. Trading places in European and Mediterranean Early Middle Ages, Proceedings of the International Conference Comacchio, 27th-29th March 2009*, Turnhout, 237-266.
- Nugent, S., 1993: *Amazonian Caboclo Society. An essay on invisibility and peasant economy*, Providence/Oxford.
- Op den Velde, W./D.M. Metcalfe, 2003 [2007]: The monetary Economy of the Netherlands, c. 690-c. 715 and the Trade with England: A study of the sceattas of Series D, *Jaarboek voor Munt en Penningkunde* 90.
- Paxton, F. S., 1990: *Christianizing Death. The creation of a Ritual Process in Early medieval Europe*, Ithaca/London.
- Pirenne, H., 1937: *Mahomet et Charlemagne*, Paris/Bruxelles.
- Pirenne, H., 1980 [1925]: *Medieval Cities. Their Origins and the Revival of Trade*, Princeton.
- Pohle, F., (ed.) 2014: *Karls der Grosse. Charlemagne. Orte der Macht*, Aachen.
- Prinz, F., 1965: *Frühes Mönchtum im Frankenreich. Kultur und Gesellschaft in Gallien, den Rheinlanden und Bayern am Beispiel der monastischen Entwicklung (4. bis 8. Jahrhundert)*, München/Wenen.
- Roopnaraine, T., 2001: Constrained trade and creative exchange on the Barima river, Guyana, *Journal of the Royal Anthropological Institute* 7, 51-66.
- Rosenwein, B., 1989: *To be the neighbor of Saint Peter. The social meaning of Cluny's property, 909-1049*, Ithaca/London.
- Rulkens, A., 2013: *Means, Motives and Opportunities. The architecture of monasteries during the reign of Louis the Pious (814-840)*, Amsterdam.
- Skre, D., 2007: Towns and Markets, Kings and Central places in South-western Scandinavia c. AD 800-950, in D. Skre (ed.), 2007: *Kaupang in Skiringssal*, Aarhus (Kaupang excavation publication series 1 and Norske Oldfunn 22), 445-469.
- Skre, D., 2008a: Post-substantivist Towns and Trade AD 600-1000, in D. Skre (ed.), 2008: *Means of Exchange. Dealing with silver in the Viking Age*, Aarhus/Oslo (Kaupang Excavation Project publication series 2; Norske Oldfunn 23), 327-341.
- Skre, D., 2008b: Dealing with silver: economic agency in south-western Scandinavia AD 600-1000, in D. Skre (ed.), 2008: *Means of Exchange. Dealing with silver in the Viking Age*, Aarhus/Oslo (Kaupang Excavation Project publication series 2; Norske Oldfunn 23), 343-355.
- Steuer, H., 1997: Handel und Fernbeziehungen. Tausch, Raub und Geschenk, in *Die Alamannen*, Stuttgart, 389-402.

- Theuws, F., 2004: Exchange, religion, identity and central places in the Early Middle Ages, *Archaeological Dialogues* 10, 121-138, 149-159 with comments by R. Hodges (138-144) and J. Moreland (144-149).
- Treffort, C., 1996: *L'église carolingienne et la mort. Christianisme, rites funéraires et pratiques commémoratives*, Lyon.
- Untermann, M., 2006: *Architektur im frühen Mittelalter*, Darmstadt.
- Van Wersch, L., 2011: *Céramiques et verres mérovingiens dans la vallée mosane. Apports de l'archéologie et de l'archéométrie à l'histoire économique, sociale et culturelle*, Liège.
- Verhulst, A., 2002: *The Carolingian Economy*, Cambridge.
- Weiner, A.B., 1992: *Inalienable Possessions. The Paradox of Keeping-While-Giving*, Berkeley/Los Angeles/Oxford.
- Werner, M., 1980: *Der Lütticher Raum in frühkarolingischer Zeit. Untersuchungen zur Geschichte einer karolingischer Stammlandschaft*, Göttingen.
- Werner, M., 1982: *Adelsfamilien im Umkreis der frühen Karolinger. Die Verwandtschaft Irminas von Oeren und Adelas von Pfalzel. Personengeschichtliche Untersuchungen zur frühmittelalterlichen Führungsschicht im Maas-Mosel-Gebiet, Sigmaringen (Vorträge und Forschungen 28)*.
- Whittaker, C.R., 1994: *Frontiers of the Roman empire. A social and economic Study*, Baltimore/London.
- Wickham, C., 2005: *Framing the Early Middle Ages. Europe and the Mediterranean 400-800*, Oxford.
- Wickham, C., 2009: *The inheritance of Rome. A history of Europe from 400-1000*, London.
- Wilkin, A., 2011: Communautés bénédictines et environnement économique, IXe-XIIe siècles. Reflexions sur les tendances historiographiques de l'analyse du temporel monastique, in S. Vanderputten/B. Meijns (eds), 2011: *Ecclesia in medio nationes. Reflections on the study of monasticism in the central middle ages*, Leuven, 101-150.
- Wood, I., 2013: Entrusting Western Europe to the church 450-750, *Transactions of the Royal Historical Society* 23, 37-73.

Noten

- 1 Zie voor dit debat de vele bijdragen in de 'Transformation of the Roman World' serie gepubliceerd door Brill Academic Publishers. Brown 1971; Ward-Perkins 2005; Smith 2005; Halsall 2007; Wickham 2009. De moderne beelden van deze periode zijn deels geënt op de beelden gecreëerd door contemporaine auteurs die de waarneembare ontwikkelingen (zoals de val van Rome in 406) verschillend beoordeelden.
- 2 Brulet 1990.
- 3 Van Dam 1985; Mathisen 1993; Duval et. al. 1991; Salzman 2002.
- 4 Whittacker 1994; Halsall 2007.
- 5 Halsall 2007 voor wat betreft de *warlords*.
- 6 Een goed voorbeeld van deze ontwikkeling is: Hodder 2012.
- 7 Zie nu de bijdragen in Pohle 2014.
- 8 Pirenne 1980 [1925], 1937. Dopsch 1921/1922.
- 9 McCormick 2001; Verhulst 2002; Wickham 2005; Devroey 2003, 2006. Voor de kerk als economische factor van belang, zie Wood 2013.
- 10 Innes 2000; Devroey 2006.
- 11 Herlihy 1961; Wood 2013.
- 12 Wickham 2005, 706-707.
- 13 Onder andere in Wickham 2005.
- 14 McKittrick 1995; McKittrick 1989; Costambeys/Innes/Maclean 2011, 16-30.
- 15 In het Gallië ten zuiden van de Seine liggen de verhoudingen mijns inziens geheel anders. Na de fraaie voorzet van Wood (2013) over het belang van de kerk in de studie van de economie is het moment gekomen meer regionale differentiatie (ook al aanwezig in Wickham 2005) en meer chronologische resolutie in de argumentatie in te bouwen.
- 16 Innes 2000; Wickham 2005; Devroey 2006. Ik moet er op wijzen dat het gebruik van termen als 'peasant' en 'boer' voor de kwalificatie van vroegmiddeleeuwse 'plattelandsbewoners' ongelukkig is. Later zal ik op het gebruik van zulke sociale kwalificaties terugkomen. Ik gebruik de ter-

- men door elkaar om de bewoners van het platteland aan te duiden die voor hun bestaan grotendeels afhankelijk waren van de landbouw die door hen zelf bedreven werd in de directe en wijdere omgeving van hun woonplaats. Dat wil niet zeggen dat deze plattelandsbewoners geen mobiliteit kenden.
- 17 Dat deze tegenstelling in zijn werk aanwezig is komt, vermoed ik, vooral door het gebruik van bronnenmateriaal uit de Karolingische tijd om de gehele vroege middeleeuwen te karakteriseren
 - 18 Loveluck/Tys 2006.
 - 19 Gilg/Gast/Calligaro 2010.
 - 20 Banghard 2000, 2002.
 - 21 Ik noem hier niet de enorme behoefte aan hout en leer omdat daarin door plattelandsgemeenschappen waarschijnlijk vooral lokaal werd voorzien.
 - 22 Voor de betekenis van het 'vreemde': Helms 1988. Zie ook het commentaar van Moreland bij Theuws 2004.
 - 23 Weiner 1992; Godelier 1999; Bazelmans 1999.
 - 24 De 'ethnische verklaring' die stelt dat het een gevolg is van de vestiging van Germanen en van de Frankische verovering van Gallië wordt niet meer algemeen gedeeld.
 - 25 Een belangrijk werk over de vroegmiddeleeuwse economie geschreven op basis van deze uitgangspunten was Hodges 'Dark Age Economics' (Hodges 1982).
 - 26 Weiner 1992; Godelier 1999; Bazelmans 1999.
 - 27 Theuws 2004. Bij het onderzoek naar de vroegmiddeleeuwse economie moet onderscheid gemaakt worden tussen de rol van de christelijke religie als waardensysteem en de rol van de kerk als grondbezittende instelling. Door Wood wordt vooral op het belang van dat laatste gewezen (Wood 2013).
 - 28 Skre 2007a, 2008a, 2008b. Zie ook Hodges 2012, 21-22.
 - 29 Voor een discussie van dit probleem zie Bazelmans (1999, 14-21).
 - 30 Bloch/Parry 1989.
 - 31 Cleary 1993; Nugent 1993; Roopnaraine 2001.
 - 32 Roopnaraine 2001.
 - 33 Kars 2013.
 - 34 De uitwisseling van grond is waarschijnlijk met geheel andere waarden en voorstellingen verbonden als die van mobilia. Een karakteristiek bij uitstek van grond is dat het niet verplaatsbaar is en dat men het niet op dezelfde manier kan 'bezitten' als mobiele objecten. Zie bijvoorbeeld Charles-Edwards 1979; Rosenwein 1989; De Coppet 1985.
 - 35 Over *barbotaria* en het bewapenen van jonge mannen: Hen 1995, 137-143. Over het bewapenen van mannen: Bazelmans 1999; Härke 2000. Vanuit het perspectief van het individu is er bij deze rituelen ook sprake van een aanbodkant. Een nog onbeantwoorde vraag is hoe groot de sociale afstand is tussen de ontvangers van wapens op het platteland zoals wij die in grafvelden van lokale gemeenschappen aantreffen en de schenkers. Dat is van belang om te kunnen bepalen in welke mate de vraag naar wapens werd gecreëerd door de plattelandsbewoners.
 - 36 Hodges 2012.
 - 37 De rituele economie van de Karolingische tijd wordt nog niet in al zijn nuances goed begrepen. Het gaat om meer dan een grote stroom goederen en grond in de richting van kloosters (de wereld van praktijken). Het gaat ook om de voorstellingswereld, de normen en waarden van een 'christelijke economie'. Een 'monastieke economie' is wat anders dan de economie van kloosters. Zie nu Wilkin 2011. In het Gallië ten zuiden van de Seine is de stroom schenkingen aan religieuze instellingen al eerder op gang gekomen (Wood 2013). Het is om deze reden en omdat belastingheffing door Merovingische vorsten ten zuiden van de Seine langer gehandhaafd werd en omdat de wijze van grondexploitatie (of de organisatie van grootgrondbezit) dat de economie van Gallië ten zuiden van de Seine nogal lijkt af te wijken van die ten noorden ervan.
 - 38 Steuer 1997; Bazelmans 1999; Härke 2000.
 - 39 Bazelmans 1999.
 - 40 In het Gallië ten zuiden van de Seine, waar aristocratische groepen via kerkelijke functies van sommige van hun leden belangrijke posities innemen, ligt dit mogelijk anders.

- 41 Werner 1980, 1982.
- 42 Prinz 1965. Zie bijvoorbeeld de studies van Dierkens (1985) en Helvetius (1994). In de studie van Wood (2013) wordt onvoldoende onderscheid gemaakt tussen de beide delen van Gallië.
- 43 Wickham 2005, 105-115.
- 44 Hierbij moet worden opgemerkt dat wat later aan afdrachten te boek staat vooral landbouw-producten zijn. Er kunnen ook een reeks 'off-farm' opbrengsten zijn en 'non-timber forest products' (De Beer/McDermott 1996) waarnaar tot op heden te weinig onderzoek is gedaan. Deze producten (waaronder grondstoffen) kunnen als 'petty commodities' (Cleary 1993) door plattelanders zijn verhandeld.
- 45 De rol van de elite in dergelijke rituelen staat centraal in de modellen van Bazelmans. op basis van een onderzoek van uitwisseling in het gedicht *Beowulf*, (Bazelmans 1999) en Härke (2000). Uitwisseling van wapens kan echter ook op het niveau van plattelandsgemeenschappen hebben plaatsgevonden bijvoorbeeld van vader op zoon, van moeders broer of neef, van grootouder op kleinzoon etc.
- 46 Grierson/Blackburn 1986, 149-154; Naylor 2012. Voor Nederland zie: Op den Velde/Metcalf 2007; Metcalf/Op den Velde 2010.
- 47 Paxton 1990; Treffort 1996; Effros 2002.
- 48 Innes 2000. Voor het grote belang van kloosters in de Karolingische samenleving zie De Jong 1995.
- 49 Verhulst 2002, 31-60.
- 50 Devroey 2006, 364 die Verhulst citeert en Devroey 2006, 526.
- 51 Hierbij moet nog worden opgemerkt dat een eventuele economische groei en een intensivering van de productie nauwelijks gepaard gingen met technologische vernieuwingen (Verhulst 2002, 61-71). Verhulst vermoedt dan ook dat als er sprake is van economische groei dit vooral een gevolg is van ontginning, niet van verbeteringen in de efficiëntie van agrarische productie.
- 52 Voor de concepten: Acemoglu/Robinson 2013; voor de architectuur: Untermann 2006; Rulkens 2013.
- 53 Pirenne 1937, 210: 'Il est donc rigoureusement vrai de dire que, sans Mahomet, Charlemagne est inconcevable'
- 54 Ik wil prof.dr. J. Bazelmans bedanken voor zijn commentaar op een eerdere versie van deze oratie.

PROF.DR. FRANS THEUWS

- 2012 Hoogleraar Middeleeuwse archeologie, Universiteit Leiden
- 2004-2011 Hoogleraar Historische Archeologie, Universiteit van Amsterdam
- 2002-2003 Hoogleraar op persoonlijke titel Historische Archeologie, Universiteit van Amsterdam
- 1999-2001 Universitair Hoofddocent Middeleeuwse archeologie, Universiteit van Amsterdam
- 1994-1998 Universitair Docent Middeleeuwse archeologie, Universiteit van Amsterdam
- 1989-1994 Pionier-project 'Macht en Elite'
- 1988 Promotie, Universiteit van Amsterdam (cum laude)
- 1983 Doctoraal Archeologie, Universiteit Amsterdam (cum laude)
- 1978 Kandidaatsexamen Geschiedenis, Universiteit Nijmegen

2014 is het 'Karel de Grote Jaar'. Twaalfhonderd jaar geleden overleed deze Karolingische vorst die nu mythische proporties verkrijgt als een van de vroege 'makers' van Europa. Hoe kon 1200 jaar geleden een groot rijk ontstaan op de puinhopen van de Romeinse staat? Het antwoord op deze vraag is van groot belang voor een begrip van de ontwikkeling van het Europa dat we nu kennen. Met de stormachtige groei van de archeologie van de Middeleeuwen in de laatste decennia komt bij de beantwoording van die vraag een omvangrijke hoeveelheid nieuwe gegevens beschikbaar die dringend om een nuancering van de bestaande beelden vraagt. Het is met name de rol van de boeren, een omvangrijke sociale groep die onvoldoende in de door de elite van destijds geproduceerde teksten voorkomt, die in een nieuw daglicht geplaatst kan worden. Aldus kan de archeologie niet alleen bijdragen aan de beantwoording van de vraag hoe Europa na de Romeinse tijd opveerde, maar zij kan ook het enthousiasme waarmee Karel de Grote mythische proporties wordt toegedicht wat temperen.

Universiteit
Leiden